

SZTUKA (gr. τέχνη [techne], łac. ars) – zasada poprawnego wytwarzania dzieł zamierzonych (recta ratio factibilium); trwała dyspozycja (cnota) rozumu praktycznego do wytwarzania zgodnego z regułami danej sz.; dział kultury.

Sz. jest dziedziną ludzkiej działalności i wespół z nauką, moralnością oraz religią współtworzy kulturę. Sz. wyrasta z poznania wytwórczego (pojetycznego) i bądź wspomaga siły natury w osiągnięciu jej celu właściwego, np. w hodowli czy medycynie, bądź transponuje zasady działania natury na byty-wytwory, np. w budownictwie czy muzyce. Natura jest zasadą ruchu i zmiany, a pierwszym atrybutem jej dynamizmu jest celowość. Sz. naśladuje naturę (ars imitatur naturam), czyli wytwarza celowo, analogicznie do celowości natury; o tym, co i jak wytwarzać, decyduje artysta. Ostateczną racją (przyczyną) istnienia sz. jest dopełnianie braków zastanych przez człowieka w świecie (ars supplet defectum naturae). Braki pojawiają się w bytach-konkretach: byt „wybrakowany” nie posiada jakiegokolwiek doskonałości lub składnika integrującego, które przysługują mu na mocy jego natury, np. zdrowie jest doskonałością, a choroba jest brakiem tej doskonałości, ergo: choroba jest racją bytu medycyny. Brakiem jest również to, co jest w możliwości natury, czego natura bez udziału sztuki nie wytworzy (np. dom czy poemat). Wyłącznym celem sz. jest dobro człowieka (omnes artes ordinantur ad hominis perfectionem), a dobrem człowieka jest jego własne życie. Jest ono człowiekowi dane i zarazem zadane (człowiek jest bytem spontencjalizowanym), a stanowi je jedność trzech porządków: wegetacji, życia zmysłowo-uczuciowego oraz życia intelektualno-wolitywnego (osobowego). Zatem sz. realizuje proporcjonalnie 3 cele: zabezpiecza wzrastanie, dyscyplinuje zmysły i uczucia, myślenie i działanie oraz aktualizuje intelekt i wolę człowieka.

Pojęcie sz. – jako zasady poprawnego wytwarzania tego, co zamierzone – jest pojęciem analogicznym, ogarniającym wszelką ludzką wytwórczość oraz neutralnym poznawczo, czyli wolnym od jakiegokolwiek aprioryzmu (redukcjonizmu, normatywizmu). Pod jego zakres podpadają proporcjonalnie zarówno uprawa i hodowla, jak i medycyna, logika, poezja, budownictwo, muzyka itd. Każda z tych sz. sama rozpoznaje i określa własne zasady poprawności wytwórczej, czyli szczegółowe kryteria celowości własnych działań. Ogólnym (analogicznym) kryterium w sz. jest piękno. Piękno oznacza

wszelką doskonałość bytową, która z natury przysługuje konkretowi – tworowi przyrody i dziełu szt. – i gwarantuje mu osiągnięcie celu jego bytowania. Inne jest piękno w hodowli, logice czy poezji, ale celem każdej szt. jest doskonałość jej dzieła.

Podmiotem szt. jest rozum ludzki; jest to rozum tzw. praktyczny, czyli rozum wykorzystujący posiadaną wiedzę w działaniu: w postępowaniu (moralności) i wytwarzaniu. Rozum praktyczny wytwarza koncepcję-plan dzieła i kieruje wytwórczością we wszystkich jej etapach aż do oceny dzieła włącznie. Szt. jest zatem obrazem i materializacją ludzkiej wiedzy o świecie, a ponieważ u jej podstaw leży cel, jakim jest piękno, jest ona także wyrazem (ekspresją) woli doskonalenia świata.

Działanie rozumu w szt. polega na rozbiciu posiadanych przez człowieka pojęć i ułożeniu ich w jakiś nowy układ wg kryterium piękna (*divisio et compositio*). Działanie to rozciąga się od jednoznaczności, np. w logice, matematyce czy geometrii i w ich zastosowaniu w rzemiośle i technice, aż do różnorodności i tworzonych za jej pomocą przenośni (metafor, symboli, alegorii) w szt. literackich, malarstwie czy rzeźbie.

W człowieku szt. jest cnotą, czyli trwałą dyspozycją (sprawnością, dzielnością) do należytego wytwarzania w ramach praktykowanej szt. Nabycie cnoty szt. jest uwarunkowane wrodzoną skłonnością, czyli talentem (*ingenium*), ale zasadniczo zależy od wiedzy o szt. i od ćwiczenia się w określonej szt. Wiedza teoretyczna daje rozumienie szt. jako szt. – jej istoty, racji istnienia oraz powiązania z prawdą, dobrem, pięknem i religią, natomiast praktykowanie szt. równa się nabywaniu mądrości pojetycznej, czyli mistrzostwa w określonej szt.; mistrzem jest ten, kto nie popełnia w szt. błędów. Zadaniem kultury jest edukacja w zakresie teorii szt. i w praktykowaniu szt.

Szt. jest przedmiotem wielu nauk i dyscyplin, np. krytyki artystycznej, a przede wszystkim filozofii oraz nauk humanistycznych i społecznych. Zadanie wyjaśnienia faktu szt., czyli ujawnienia jej ostatecznych przyczyn i racji rozumienia spoczywa na filozofii. Jednak sama filozofia jest wewnętrznie zróżnicowana, tworzą ją bowiem dwie tradycje: realizmu oraz idealizmu. Tradycja idealizmu nie wyjaśnia faktu szt., lecz w ramach własnych estetyk projektuje określone, redukcjonistyczne wizje szt., czego konsekwencją są kryzys kulturowy (relatywizm) w pojmowaniu szt. i pojawienie się ideologii

antysztuki.

Nauki szczegółowe o sz. wyjaśniają sztukę historycznie powstałą, składającą się na dorobek sz., a ujmują ów dorobek pod kątem jego kulturotwórczej roli. Nie każdy fakt kulturowy jest zarazem faktem kulturotwórczym; działalność człowieka jest materializacją jego wiedzy o świecie, a jeśli wiedza ta jest fałszywa, wówczas ludzkie czynności i wytwory dziedziczą fałszywość. W takim przypadku sz. nie doskonali świata, lecz pomnaża w nim braki. Właśnie dlatego w kulturze Europy wykształciło się poznanie humanistyczne, którego przedmiotem jest dorobek kulturowy człowieka historycznego. Nauki szczegółowe dociekają motywów działalności kulturowej człowieka, uwarunkowań tej działalności i jej realnych konsekwencji, a ich celem zasadniczym jest rozpoznanie arcydzieł sz., czyli dzieł uniwersalnie ważnych dla ludzkiej kultury.

S. H. Butcher, *Aristotle's Theory of Poetry and Fine Art. With a Critical Text and Translation of the Poetics*, Lo 1895, 1907⁴, NY 1951; L. Callahan, *A Theory of Esthetic according to the Principles of St. Thomas Aquinas*, Wa 1927; J. Maritain, *Creative Intuition in Art and Poetry*, NY 1953; F. J. Kovach, *Die Ästhetik des Thomas von Aquin*, B 1961; C. Barret, *The Aesthetics of St. Thomas Aquinas Re-Examined*, Philosophical Studies 12 (1963), 107–124; K. Wall, *A Classical Philosophy of Art. The Nature of Art in the Light of Classical Principles*, Wa 1982; U. Eco, *The Aesthetics of Thomas Aquinas*, C (Mass.) 1988; Krąpiec Dz XIX; Krąpiec Dz XV; P. Jaroszyński, *Spór o piękno*, Pz 1992, Kr 2002²; tenże, *Metafizyka i sz.*, Wwa 1996; H. Kiereś, *Spór o sz.*, Lb 1996; tenże, *Sz. wobec natury*, Wwa 1997, Radom 2001²; tenże, *Człowiek i sz. Antropologiczne wątki problemu sz.*, Lb 2006.

Henryk Kiereś